

Marko Buljevac*

Sustav skrbi za djecu i mlade s invaliditetom u Hrvatskoj između 2 svjetska rata**

SAŽETAK

Cilj ovog rada je, temeljem analize arhivske građe i literature, prikazati sustav skrbi za djecu i mlade s invaliditetom u Hrvatskoj između 2 svjetska rata. Nakon prikaza i analize društvenog, pravnog i organizacijskog konteksta pružanja skrbi za djecu i mlade s invaliditetom između 1919. i 1939. godine, slijedi prikaz skrbi u ustanovama za djecu i mlade s oštećenjima vida, oštećenjima sluha, duševnim smetanja i intelektualnim teškoćama. Prikazani su i socijalni status djece i mladih s invaliditetom, koji su bili korisnici sustava formalne podrške te odrednice i obilježja sustava skrbi. Za zaključiti je da je većina djece i mladih s invaliditetom, koji su bili korisnici ustanova za smještaj te odgoj i obrazovanje, živjela u uvjetima siromaštva i da im obitelji nisu mogle pružiti adekvatnu skrb. Također se može zaključiti da je institucionalni smještaj za djecu i mlade s invaliditetom bio organiziran prema tadašnjim suvremenim pravilima zdravstvene i odgojno-obrazovne skrbi, ali da je rezultirao njihovom segregacijom iz društva.

Ključne riječi: djeca i mladi s invaliditetom, Hrvatska, period između dva svjetska rata, skrb za osobe s invaliditetom, institucionalizacija

* Izv. prof. dr., Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb, Hrvatska, marko.buljevac@pravo.unizg.hr; ORCID: 0000-0001-7128-7860

** Članak se temelji na izlaganju predstavljenom na prvoj međunarodnoj konferenciji projekta J6-S0189 *Sustavi skrbi i obrazovanja za djecu s senzornim oštećenjima u prvoj i drugoj jugoslavenskoj državi*, koji je financiran od strane Javne agencija za znanstvena istraživanja i inovacije Republike Slovenije (ARIS).

ABSTRACT

CARE SYSTEM FOR CHILDREN AND YOUNG PEOPLE WITH DISABILITIES IN CROATIA BETWEEN THE 2 WORLD WARS

Based on archival sources and literature, this paper aims to present the formal support system for children and youth with disabilities in Croatia between the two world wars. After outlining and analysing the social, legal, and organisational context of providing formal support for children and young people with disabilities between 1919 and 1939, it explores the institutional care for children and youth with visual impairments, hearing impairments, mental health problems, and intellectual disabilities. The paper also presents the social status and accommodation of children and youth with disabilities who made use of the formal support system and analyses the system's elements and characteristics. It is possible to conclude that most of the children and youth with disabilities who were users of institutions lived in poverty and that their families could not adequately care for them. It is also evident that the institutional accommodation for children and youth with disabilities was organised according to the contemporaneous healthcare and education rules. However, this kind of formal support resulted in the social segregation of children and youth with disabilities.

Keywords: children and youth with disabilities, Croatia, the interwar period, care for people with disabilities, institutionalisation

Uvod

Djeca i mladi s invaliditetom su od početaka postojanja sustava formalne podrške njegovi mnogobrojni korisnici. Iako se danas koriste termini djeca s teškoćama u razvoju i mladi s invaliditetom, u ovom radu koristit će se sintagma djeca i mladi s invaliditetom jer adekvatnije opisuje vremensko razdoblje i odnosi se na relativno trajnije oštećenje kod djece i mladih, kojima je zbog utvrđenog invaliditeta bila pružana formalna podrška. Formalni sustav podrške čine ustanove, organizacije i osobe plaćene za svoj rad s djecom i mladima s invaliditetom. Do sredine 20. stoljeća, sustav formalne podrške za osobe s invaliditetom temeljio se na medicinskom modelu invaliditeta, dakle, liječenju, skrbi o i segregaciji osoba s invaliditetom. Invaliditet se smatrao posljedicom oštećenja zbog ozljede ili bolesti i bio je povezan s individualnom patologijom ili abnormalnošću, utemeljenima na dijagnostičkim kriterijima stručnjaka, a poimao se stanjem, temeljem kojeg se osiguravao odgovarajući tretman.¹ Socijalna skrb još nije postojala kao odvojeni sustav u Hrvatskoj pa je skrb bila osigurana u sustavu zdravstva i kroz udruge za odrasle osobe s invaliditetom

1 Zdravka Leutar i Marko Buljevac, *Osobe s invaliditetom u društvu* (Zagreb: Biblioteka socijalnog rada, 2020), 35.

(npr. Društvo Sv. Vida za podupiranje slijepaca ili Zaklada Edmunda Kolmara za podupiranje slijepaca).²

U fondusu Hrvatskog državnog arhiva i Državnog arhiva u Zagrebu sačuvana je skromna arhivska građa o skrbi za djecu i mlade s invaliditetom između dva svjetska rata u Hrvatskoj. Većina dostupnih spisa je nepotpuna. U većini slučajeva čine je računi ili omoti spisa koji u sebi ne sadrže dokumentaciju. Objavljenih radova o ovoj tematici još je i manje. Stoga je cilj ovog rada analizirati spoznaje vezane uz sustav skrbi, koji je bio dostupan djeci i mladima s invaliditetom u Hrvatskoj između dva svjetska rata od 1919. do 1939. godine. Hrvatska je tada bila dijelom Države Slovenaca, Hrvata i Srba pa Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te naposljetku Kraljevine Jugoslavije. U analizu su uključene samo spoznaje vezane uz djecu s teškoćama u razvoju (djecu do 18. godine života) i mlade s invaliditetom (osobe od 18. do 29. godine života). Većina dostupne dokumentacije odnosi se na ustanove koje su djelovale na području grada Zagreba jer druge nisu postojale. Budući da je riječ o povijesnom pregledu sustava skrbi, u ovom radu koristit će se nazivlje iz dokumentacije koje danas nije društveno prihvatljivo, ali pruža uvid u stručno i društveno poimanje djece i mladih s invaliditetom u navedenom povijesnom razdoblju.

Društveni, pravni i organizacijski kontekst pružanja skrbi za djecu i mlade s invaliditetom

Za razumijevanje sustava skrbi za djecu i mlade s invaliditetom između dva svjetska rata potrebno je istaknuti neke činjenice koje ukazuju na kontekst pružanja skrbi. U Hrvatskoj je 1918. godine bilo 11,2 % gradskog stanovništva i 7 % radništva, da bi početkom 30-ih godina 20. stoljeća bilo 70 % poljoprivrednog stanovništva, a petina stanovnika živjela je u gradovima.³ Po završetku II. svjetskog rata, 2/3 stanovništva u Hrvatskoj bilo je poljoprivredno⁴ te je, kao i ranije, živjelo u iznimno teškim ekonomski i socijalnim uvjetima, obilježenim obrađivanjem sitnih i rasparceliranih posjeda te nadničarstvom.⁵ Većina korisnika sustava skrbi za djecu i mlade s invaliditetom potjecala je iz siromašnih i seljačkih obitelji. Društvena pomoć bila je namijenjena za siromašne,⁶ a skrb za djecu i mlade s invaliditetom osiguravala se u sustavu zdravstva. Stoga se postavlja pitanje kakvo je bilo administrativno uređenje zdravstvene skrbi u tom razdoblju. Osnivanjem Države Slovenaca, Hrvata i Srba 1918. godine, vrhovno tijelo uprave zdravstva za područje Hrvatske i Slavonije bio je Odjel za zdravstvo,

2 HR-HDA-141.

3 Vlado Puljiz, »Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900.-1960. godine«, *Ljetopis socijalnog rada* 13, br. 1 (2006): 8, <https://hrcak.srce.hr/7590>.

4 Josip Defilippis, »Hrvatska u ruralnom prostoru Europe«, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 43, br. 4 170 (2005): 829, <https://hrcak.srce.hr/file/53179>.

5 Puljiz, »Socijalna politika«, 8.

6 Zoran Šućur, »Razvoj socijalne pomoći i socijalne skrbi u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata«, *Revija za socijalnu politiku* 10, br. 1 (2003): 1, <https://doi.org/10.3935/rsp.v10i1.137>.

koji je obavljao vrhovni nadzor nad svim zdravstvenim ustanovama, zavodima i osobljem.⁷ Već 1919. godine svi poslovi iz oblasti zdravstva prelaze u Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje, kao posebnu ustanovu Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je obavljala zdravstvenu upravu, nadzor i organizaciju zdravstva.⁸ Nacrt zakona o čuvanju narodnog zdravlja iz 1919. godine navodi osnivanje nemoćnica u županiji, čiji su korisnici nemoćne slijepi i gluhoslijepi osobe (»slijepci i gluhoonijemci«) i osobe s intelektualnim teškoćama (»slaboumnici«), koje ne pripadaju Zemaljskom zavodu za umobolnike te ističe da se osobe s duševnim smetnjama (»umobolnike«) mora primiti u javne bolnice.⁹

Temeljem Vidovdanskog ustava i Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi 1922. godine, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca dijeli se na 33 oblasti, koje su djelovale od 1924. do 1925. godine te su regulirale domene uprave, poput narodnog zdravlja i socijalne politike.¹⁰ Do reforme zdravstvene skrbi dolazi 1924. godine. Ukidaju se zdravstveni odsjeci i oblasne sanitarne uprave te zamjenjuju inspektoratima poput Inspektorata Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, koji se bavio općim problemima organizacije zdravstvene skrbi i djelovao do 1928. godine.¹¹ Zadaća Odjeljenja za socijalnu medicinu, odnosno Odsjeka za proučavanje narodne patologije i za statistiku, bila je proučavanje uvjeta života, stanovanja i prehrane seljaka i radnika, iznalaženje dobrih i racionalnih metoda za poboljšanje narodnog zdravlja, proučavanje različitih bolesti u narodu i njihove specijalne etiologije.¹² Dok se Ministarstvo narodnog zdravlja uspješno bavilo socijalnom medicinom, Ministarstvo socijalne politike bilo je manje uspješno te uglavnom koncentrirano na donošenje zakona o zaštiti radnika i organizaciju radničkog osiguranja.¹³ Od 1929. do 1939. godine u Savskoj banovini postojalo je Odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje, koje se, među ostalim, bavilo socijalnim pitanjima stanovništva te upravljanjem i nadzorom bolnica i ustanova.¹⁴ Osnivanjem Banovine Hrvatske, Odjel za narodno zdravlje Banske vlasti Banovine Hrvatske preuzima poslove Odjeljenja za socijalnu politiku i narodno zdravlje Savske banovine.¹⁵

Najzastupljenije struke u sustavu skrbi za djecu i mlade s invaliditetom bile su liječnici, administrativno osoblje i nastavnici u pojedinim zavodima. Kao specifične skupine stručnjaka ističu se milosrdne sestre, milosrdna braća i sestre pomoćnice. Zakladna bolnica - Javna opća bolnica Milosrdne braće i Bolnica milosrdnih sestara djelovale su u Zagrebu, što ukazuje na važnost milosrđa u socijalnoj doktrini Katoličke

7 HR-HDA-83.

8 HR-HDA-134.

9 HR-HDA-83, k. 47.

10 HR-HDA-141.

11 HR-HDA-135.

12 »Pravilnik o osnivanju, organizaciji i radu Higijenskog zavoda sa školom Narodnog Zdravlja u Zagrebu,« u: Adolf Spitzer, ur., *Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe dodatak XIV* (Zagreb, 1927), 449.

13 Sandra Prlenda, »Kako istražiti povijest socijalnog rada u Hrvatskoj–povijesni izvori za razdoblje 1900.-1945,« *Ljetopis socijalnog rada* 13, br. 1 (2006): 4.

14 HR-HDA-149. HR-DAZG-959, k. 16.

15 HR-HDA-165.

Crkve.¹⁶ U državnoj službi je 1920. godine bilo zaposleno 127 liječnika.¹⁷ Iako se početkom 1920-ih godina planirala osnovati Kraljevska zemaljska socijalna škola, u Zagrebu je 1921. godine osnovana Državna škola za sestre pomoćnice, naredbom Zdravstvenog odsjeka za Hrvatsku,¹⁸ čijim osnutkom časne sestre (ponajviše iz redova Svetog Vinka i Svetog Križa) zaposlene u zavodima i bolnicama dobivaju formalan dokaz o naobrazbi.¹⁹ U navedenoj školi se 1924. godine uvodi predmet Socijalna skrb koja je obuhvaćala i skrb za osobe s invaliditetom²⁰ te je postajalo sestrinsko i bolničko usmjerenje tijekom obrazovanja, da bi se 1929. godine pripojila Školi narodnog zdravlja, koja je osnovana 1927. godine.²¹

Zavod za umobolne Stenjevec bio je prvi zavod u državi koji je osnovao »bolničarsku školu, društvo za socijalnu pomoć zavodskih bolesnika i vanzavodsko staranje«. ²² Ustanove za djecu i mlade s invaliditetom dijelile su se na bolnice i socijalne ustanove.²³ Već 1919. godine postojala je višedesetljetna tradicija ustanova, odnosno zavoda na području Hrvatske, što ukazuje na dugotrajnu institucionalnu skrb, prvenstveno obrazovanjem u posebnim odgojno- obrazovnim ustanovama. U Zagrebu, prvu školu za gluhe osobe osniva Adalbert Lampe 1885. godine, dok prvu školu za slijepe osobe osniva Vinko Bek 1895. godine.²⁴ Vođena je i evidencija o smrti novorođenčadi. Prema evidenciji za drugu četvrtinu 1925. godine, u Bolnici milosrdnih sestara ukupno je mrtvorodeno 24 za život nesposobne djece te je preminulo 9 nedonoščadi.²⁵

Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece

Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece s radom počinje u rujnu 1895. godine kao prvi zavod te vrste u jugoistočnoj Europi, da bi 1914. godine zbog početka Prvog svjetskog rata bio zatvoren te djeluje u Popovači od 1920. do 1927. godine, a u Zagreb se

16 Vlado Puljiz, »Determinante razvoja socijalne politike«, *Revija za socijalnu politiku* 4, br. 2 (1997): 113, <https://doi.org/10.3935/rsp.v4i2.395>.

17 HR-HDA-134, k. 17, Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje, Iskaz akademskih naobraženih lica br. 19037/1920.

18 Marina Ajduković i Vanja Branica, »Počeci socijalnog rada u Hrvatskoj između dva svjetska rata«, *Ljetopis socijalnog rada* 13, br. 1 (2006): 39, <https://hrcak.srce.hr/7591>. Darija Hofgräff i Sanda Franković, »Osnutak škole za sestre pomoćnice u Zagrebu 1921.–1922.«, *Arhivski vjesnik* 60, br. 1 (2017): 170, <https://hrcak.srce.hr/194742>.

19 Hofgräff i Franković, »Osnutak škole«, 171.

20 HR-HDA-135, k. 29, Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS. Br. 73/24 Predmet preinake u obdržavanju predavanja u školi za sestre pomoćnice- upućeno Zdravstvenom odsjeku za Hrvatsku, Slavoniju Međimurje- napisalo Ravnateljstvo škole 6. ožujka 1924.

21 Valentina Mrnjec, »Povijesni pregled obrazovanja medicinskih sestara u Republici Hrvatskoj«, *Sestrinski glasnik* 19, br. 3 (2014): 247, <https://doi.org/10.11608/sgnj.2014.19.052>.

22 Rudolf Herceg, »Zavod za umobolne Stenjevec od 1879 do 1933.« u: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur., *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada* (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 15, <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.

23 HR-DAZG-959, k. 12.

24 Gojko Zovko, *Odgoj izuzetne djece* (Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti i Katehetski salezijanski centar, 2020), 17. Marko Buljevac, »Institucionalizacija osoba s intelektualnim teškoćama: što nas je naučila povijest?«, *Revija za socijalnu politiku* 19, br. 3 (2012): 264, <https://doi.org/10.3935/rsp.v19i3.1066>. Puljiz, »Socijalna politika«, 11.

25 HR-HDA-83, k. 5.

vrača 1928. godine.²⁶ Nalazio se u istoj zgradi kao i Zavod za odgoj gluhonijeme djece te je pružao osnovno i stručno obrazovanje slijepoj djeci Školskim tečajem, koji je obuhvaćao nastavni programa za pučke škole, Obrtnim tečajem, koji je obuhvaćao stručni zanatski program te Glazbenim tečajem o glazbenoj teoriji i praksi.²⁷ Većina učenika bila je na stalnom smještaju. Po povratku u Zagreb u Mlinarsku cestu, tražena je 1928. godine nabava kreveta za slijepu djecu pitomce, različiti obrazovni materijali (»učila«) i jedna garnitura četkarskog alata, dok su knjige i notne zapise (»muzikalijske«) dostavljene iz Moslavine.²⁸ U Ministarstvu socijalne politike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca djelovao je 1928. godine Odsek za abnormalnu decu »slijepe, gluhonijeme, slabomislene, nervno poremećene, epileptične, defektne i bogaljaste«,²⁹ a slijepa djeca se opisuju u dokumentima »abnormalnom, sirotom, nesretnom«.³⁰ Evidencije o učenicima sadrže podatke vezane uz datum i mjesto rođenja, mjesto stanovanja, razred, trajanje školovanja, način plaćanja obrazovanja, zakonitost ili nezakonitost djeteta te mjesto boravišta roditelja.³¹ Kao dokument koristio se Prijavni list za prijem u Zavod za slijepu djecu (potpisivali su ga roditelj, staratelji ili upravitelj imovine te školski liječnik i nastavnik), koji je sadržavao podatke i procjenu djeteta.³²

Podaci o zanimanju roditelja pokazuju da su 1922./1923. godine njih 5 bili ratari, 2 mlinari, 2 zidari i po jedno stolar i krojač,³³ 1928. godine od 11 djece njih 8 seljaci te 2 nadničari,³⁴ dok su 1930. godine od petnaestero djece 10 roditelja bili seljaci, 1 slušavka, 1ugar, 1 krojačica i 2 nadničara.³⁵ Većina ih je živjela u siromaštvu. Kao dokaz nemogućnosti plaćanja liječenja ili obrazovanja, koristila se Svjedodžba siromaštva, uz koju je roditelj mogao priložiti molbu za primitak djeteta u Zavod, kako dijete ne bi postalo »slijepi prosjak«.³⁶ Podaci o učenicima za 1922./1923. godinu pokazuju da je u 3. razredu bilo troje učenika i dvoje slušača, u 4. razredu osmero učenika,³⁷ te četrnaestorica dječaka u produženoj zanatskoj školi 1936. godine.³⁸ Nastavni plan iz 1921./1922. godine sadržavao je predmete Nauk vjere, Hrvatski ili Srpski jezik, Računstvo i geometriju s crtanjem, Početnu stvarnu obuku, Stvarnu obuku (uključivala Zemljopis, Povijest, Prirodosnanstvo), Krasnopis, Risanje slobodno, Pjevanje svjetovno i crkveno, Gimnastiku, Gospodarstvu i gospodarski ručni rad za dječake te Kućanstvo i ručni rad za djevojčice.³⁹ Prema rasporedu sati iz 1929. godine predmeti su bili Račun, Čitanje, Pisanje, Stvarna obuka, Glasovir, Pjevanje i Izvan naukovne

26 *Povijest*, posjećeno 23. 12. 2024, <https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest>.

27 HR-DAZG-959.

28 HR-DAZG-959, k. 11.

29 Ibidem, dopis br. 280.

30 HR-DAZG-959, k. 11, k. 16.

31 HR-DAZG-959, k. 11.

32 HR-DAZG-959, k. 16.

33 HR-DAZG-959, k. 11, Imenik učenika III. i IV. razreda za školsku godinu 1922./23, br. 49.

34 HR-DAZG-959, k. 11.

35 Ibid.

36 HR-DAZG-959, broj 2439/1929, 3241/1929. HR-DAGZ-959, k. 16.

37 HR-DAZG-959, Imenik učenika III. i IV. razreda za školsku godinu 1922./23, br. 49.

38 HR-DAZG-959, k. 17.

39 HR-DAZG-959, k. 16, Dnevnik rada I. i II. razred 1921./1922. br. 43.

osnove.⁴⁰ Škola je 1935. godine bila koncipirana kao osmogodišnja osnovna škola koja se nastavljala u produženu zanatsku školu (kefarstvo, košaraštvo i pletarstvo) u trajanju od 2 do 4 godine za »slijepu djecu koja su inače tjelesno i duševno zdrava, ali ne vide ili ništa ili vide tako malo, da se zbog toga ne mogu obučavati normalnom nastavom, već ime za to potrebna specijalna škola«.⁴¹ Godine 1931. i 1935. u Zavodu su zaposlena 4 nastavnika,⁴² dok od 1932. od 1934. godine 3 nastavnika, od kojih je jedan bio slijepa osoba te honorarno 6 osoba (kateheta, liječnik, učiteljica ručnog rada, slijepi kefar te dvoje služinčadi).⁴³ Zavod su posjećivali maturanti učiteljskih škola iz Čakovca i Ljubljane, kako bi stekli uvid u rad sa slijepim učenicima.⁴⁴ Na početku 1933. godine donesen je dokument u kojem se traži da svako dijete mora u Zavod ponijeti najmanje »1 odijelo i zimski kaput, 1 par čestitih cipela, 6 pari čarapa, 4 košulje, 4 gaća, 6 džepnih rupčića, 1 jastuk, 2 plahte, 2 jastučnice, 1 gunj i keficu za zube« (uputa je da se na svaku stvar crvenim koncem ušije broj dodijeljen djetetu) jer će biti u zavodu od deset do dvanaest godina, s time da će iz njega biti otpušteno ako bude »zarazno, imalo duševnu ili tjelesnu zaostalost te mokrilo u krevet«, dok se dijete na kraju školske godine odvodi kući i vraća početkom iduće o trošku roditelja.⁴⁵

Zemaljski zavod za odgoj gluhonijeme djece

Zemaljska vlada je 1887. godine osnovala Zemaljsku zakladu za odgoj gluhonijeme i slijepe djece, da bi 1888. godine osnovala Društvo za osnutak i uzdržavanje Zemaljskoga zavoda za gluhonijemu djecu, koji je 1891. godine započeo s radom kao Zemaljski zavod za odgoj gluhonijeme djece.⁴⁶ Prema podacima s Imenog spiska 1924. godine, u Zavodu je bilo 56 učenika u internatu, dok su prema Imenom spisku gluhonijeme djece, čiji su roditelji podnijeli molbu za prijam u Zavod 1. rujna. 1924. godine za svako dijete traženi su sljedeći podaci: ime i prezime, vjera, rodno mjesto i pokrajina, datum rođenja djeteta, sposobnost polaska u školu (»sposobnik povoljan ili ne«) te je rađena procjena s opisima poput »slabouman; slabo shvaća; glava neproporcionalna; nesposoban; na lijevo oko slijepa; dijete je duševno slabo, trese glavom, škripa zubima, nervozna, za polazak škole nesposobna; ne može hodati, slabih duševnih sposobnosti«.⁴⁷ Školske godine 1924./1925. Zavod je bio organiziran do 5. razreda s ukupno 107 učenika, od čega je postojao jedan 1. razred, dva 2. razreda, tri 3. razreda, četiri 4. razreda i jedan 5. razred.⁴⁸ Školske godine 1935./1936. u Zavodu je bilo 12

40 HR-DAZG-959, k. 11.

41 HR-DAZG-959, k. 16.

42 HR-DAZG-959, k. 12, k. 16.

43 HR-DAZG-959, k. 13, k. 14.

44 Ibid.

45 HR-DAZG-959, k. 14, br.275/1933.

46 LAMPE, Adalbert - *Hrvatski biografski leksikon*, posjećeno 27. 12. 2024, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/lampe-adalbert>.

47 HR-HDA-226.1, k. 15, Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske. Glavno ravnateljstvo za udružbu i društvenu skrb 1941.–1945.

48 Ibid.

odjeljenja do 7. razreda sa 137 djece, na stalnom smještaju bilo je 113 djece (djeca smještena u zavodu su »većinom od roditelja s krajnje sirotinje«), a zaposleno je 12 čujućih nastavnika i jedna gluha učiteljica, koja je predavala ženski ručni rad i organizirala izložbe istog.⁴⁹ Dio mladih s oštećenjima vida ili sluha bio je zaposlen, dok je dio bio uključen u određena društva. Već 1898. godine otvoren je Zavod za odrasle slijepce, 1910. godine Dom slijepih djevojaka,⁵⁰ 1928. godine Invalidski zavodi Hrvatske i Slavonije bili su Sv. Duh (invalidska škola s 75 pitomaca), Brestovec i Moslavina (dom za slijepce),⁵¹ a između dva svjetska rata društva gluhih i slijepih osnivaju svoje klubove i udruženja koja financiraju dobrotvorna društva.⁵²

Zavod za umobolne Stenjevec

Zavod za umobolne Stenjevec (1932. godine navodi se naziv Državni zavod za umobolne u Stenjevcu,⁵³ dok 1936. godine Bolnica za živčane i duševne bolesti u Vrapču⁵⁴) sagrađen je 1879. godine za 200 pacijenata,⁵⁵ da bi njihov broj progresivno rastao: 1879. godine bilo je 136 pacijenata, 1889. godine 285 pacijenata, 1899. godine 408 pacijenata, 1909. godine 462 pacijenata, 1911. godine 511 pacijenata, 1929. godine 1377 pacijenata, dok 1933. godine 1520 pacijenata.⁵⁶ Podaci o smještenoj djeci pokazuju da je od 1928. do 1932. godine u Zavodu bilo novoprimljeno 13 djece u dobi do 10 godina, 287 djece u dobi od 11 do 20 godina, te 953 mladih u dobi od 21 do 30 godina života (ova dobna skupina je i najbrojnija od svih dobnih skupina pacijenata 1932. godine), dok su od ukupnog broja pacijenata, njih 2,4 % činili studenti i učenici, od kojih je pola njih bilo hospitalizirano duže od 5 godina.⁵⁷

Temeljem dostupnih podataka, ogleda se i socijalni status većine pacijenata Zavoda. Kao što je ranije navedeno za učenike Zemaljskog zavoda za odgoj gluho-nijeme djece, većina pacijenata bila je izrazito siromašno,⁵⁸ na što ukazuje opis da većina pacijenata dolazi »manjkavo obučena i bosa jer su siromašni i najčešće dolaze u odijelima drugih ukućana« jer se najlošija odjeća u kućanstvu stavljala na osobu tijekom otpreme u Zavod.⁵⁹ Na život u siromaštvu ukazuju i podaci o popisu stvari s kojima su

49 Ibid.

50 *Povijest*, posjećeno 23. 12. 2024, <https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest>.

51 HR-HDA-83, k. 38.

52 Puljiz, »Socijalna politika«, 11.

53 HR-DAZG-959, k. 13.

54 HR-DAZG-959, k. 17.

55 HR-HDA-135, k. 104.

56 Herceg, »Zavod za umobolne Stenjevec« 10.

57 Aleksej Kuljženko, »Bolnica Stenjevec kroz posljednjih pet godina osvijetljena medicinskom statistikom«, u: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur., *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933.: Spomenica povodom pet decenika rada* (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 56, <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.

58 HR-HDA-83, k. 47.

59 Rudolf Herceg, »Prijava bolesnika u bolnicu«, u: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur., *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933.: Spomenica povodom pet decenika rada* (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 164, <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.

primljeni u Zavod (opisan primjer ženske osobe koja je došla bez ičega i u bolnici je dobila 1 žensko odijelo i 1 rubac).⁶⁰ Upozoravalo se i na nehumani dovoz pacijenata jer ih članovi obitelji ili sumještani dovode zavezane i izmučene (često pješaćili zavezani za kola).⁶¹ Između 44 i 50 % pacijenata bili su ratari,⁶² ili služinčad,⁶³ a između 65 i 80 % seoskog podrijetla.⁶⁴ Na navedeno ukazuje i citat da je 1918. godine »267 bolesnika bilo seljačko poljoprivredno stalište, 45 obrtničko, 30 nadničari radnici i služinčad«. ⁶⁵ U Zavodu je postojala terapija radom na poljsko-gospodarskim dobrima Kalinovici i Jankomiru.⁶⁶ Godine 1932./1933. čak 50 % pacijenata bilo je uključeno u radnu terapiju, ponajviše kroz poljodjelske i vrtlarske poslove, dok su ostali poslovi bili vezani uz funkcioniranje Zavoda (rad u praonici rublja, utovar i istovar, stolarstvo i zidarstvo, kuhanje i šivanje) i služenje u stanovima liječnika i činovnika.⁶⁷ Jedan od liječnika navodi da je »zaposlenje bolesnika težak rad za zaposlenike koji iziskuje puno strpljenja i ustrajnosti«. ⁶⁸

Ostali sociodemografski podaci ukazuju da je 60-63 % pacijenata podrijetlom s područja Savske banovine,⁶⁹ dok je, prema vjeroispovijesti, 1918. godine bilo 332 katolika, 785 »grkoistočne vjeroispovijesti«, 6 »izraelitičke vjeroispovijesti«, 4 »muhamedanske vjeroispovijesti«, 3 grkokatolika i 2 evangelika.⁷⁰ Stezulje, mrežasti kreveti i samice koristile su se 1930-ih godina, što se opravdavalo prekapacitiranošću pacijenata, pomanjkanjem bolničkog osoblja i prostora.⁷¹ Navedeno se može povezati s podacima da je unatoč 300 novih postelja, još 150 pacijenata ležalo na slamnjačama,⁷² dok je 1933. godine u svim bolnicama bilo 4500 mjesta i nedostajalo je još 3000 mjesta u zavodima i specijalnim bolnicama (Beograd, Toponica, Jaša Tomić, Kovin, Studenac i Stenjevec) te psihijatrijskim odjeljenjima u bolnicama (Sarajevo, Šibenik, Pakrac i Zagreb).⁷³ Podaci o zaposlenicima pokazuju da je 1919. godine bilo zaposleno 105 osoba, od čega 4 liječnika, 36 bolničara te 38 milosrdnih sestara,⁷⁴ 1925. godine 5

60 HR-HDA-83, k. 77.

61 Herceg, »Prijava bolesnika«, 159.

62 Herceg, »Zavod za umobolne Stenjevec«, 17. Bernard Berglas, »Terapija radom u našoj bolnici«, u: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur., *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933.: Spomenica povodom pet decenika rada* (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 104, <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.

63 HR-HDA-135, k. 104, Predstojništvu epidemiološkog zavoda Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca šalje se kratki pregled Kraljevskog zemaljskog. zavoda za umobolne na promatranje. broj 3562-25.

64 Kuljženko, »Bolnica Stenjevec«, 61.

65 HR-HDA-83, k. 75, Izvješće ravnatelja zemaljskog zavoda za umobolne u Stenjevcu za godinu 1918.- 31. siječnja 1919. dr Ivo Žirović ravnatelj i glavni liječnik.

66 HR-HDA-135, k. 104.

67 Berglas, »Terapija radom«, 106.

68 Božidar Niketić, »Lekarski rad u našoj bolnici«, u: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur., *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933.: Spomenica povodom pet decenika rada* (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 84, <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.

69 Kuljženko, »Bolnica Stenjevec«, 50.

70 HR-HDA-83, k. 75, Izvješće ravnatelja zemaljskog zavoda za umobolne u Stenjevcu za godinu 1918.- 31. siječnja 1919. dr. Ivo Žirović ravnatelj i glavni liječnik.

71 Niketić, »Lekarski rad«, 84.

72 Herceg, »Zavod za umobolne Stenjevec«, 28.

73 Kuljženko, »Bolnica Stenjevec«, 47.

74 HR-HDA-83, k. 75, Izvješće ravnatelja zemaljskog zavoda za umobolne u Stenjevcu za godinu 1918.- 31. siječnja 1919. dr. Ivo Žirović ravnatelj i glavni liječnik.

liječnika te 152 drugog osoblja, od čega 30 milosrdnih sestara,⁷⁵ dok 1933. godine njih 300, od čega 11 liječnika i 37 milosrdnih sestara.⁷⁶ U Zavod su 1933. godine kontinuirano dolazili župnik, imam, rabin i paroh, djelovao je i dušobrižnik,⁷⁷ a pokrenuto je i izvanbolničko liječenje, u obliku psihijatrova tjednog obilaska kući otpuštenih pacijenata.⁷⁸ Pacijenti su najčešće umirali od TBC-a, pneumonije i srčanih bolesti⁷⁹ te je 1918. godine godišnji mortalitet bio 24 % (1919. godine 29 %) i preminulo je 296 pacijenata, od kojih 122 od tuberkuloze i 57 od marazma.⁸⁰

Skrb o djeci i mladima s intelektualnim teškoćama

Najmanje podataka postoji o ustanovama za djecu i mlade s intelektualnim teškoćama jer ih je većina živjela s vlastitim obiteljima.⁸¹ Iz arhivske građe uočljivo je da je dio mladih s intelektualnim teškoćama ostvario partnerske i roditeljske uloge, a djevojke su često radile kao služinčad (postoje podaci o djevojkama i ženama s intelektualnim teškoćama koje su pohađale Dom djevojaka, kako bi postale služinčad ili kućne pomoćnice). Specijalna odjeljenja za obrazovanje učenika s intelektualnim teškoćama u nekim osnovnim školama osnivaju se 1931. godine u Zagrebu, a potom i u Varaždinu, Kastvu, Gospiću i Osijeku.⁸² Godine 1939. Odjel za socijalnu politiku banske vlasti Banovine Hrvatske osniva Zavod za odgoj duševno zaostale djece,⁸³ dok je stručni nadzor nad svom djecom s intelektualnim teškoćama na prostoru Banovine Hrvatske bio povjeren Stanici za psihohigijenu u okviru Zakladne bolnice u Zagrebu.⁸⁴ Krajem studenog 1918. godine, u Kraljevskoj zemaljskoj javnoj bolnici u Pakracu bilo je smješteno (»liječeno«) 7 imbecila (osoba s umjerenim intelektualnim teškoćama) i 5 idiota (osoba s težim i teškim intelektualnim teškoćama).⁸⁵ Ravnateljstvo Kraljevske zemaljske javne bolnice u Pakracu tražilo je dozvolu trajne opskrbnine za dio pacijenata proglašanih »neizlječivim umobolnicima« (u mjesecu svibnju 1917. godine tako je klasificirano 10 osoba),⁸⁶ a na opise pacijenata ukazuje sljedeći opis: »pjeva,

75 HR-HDA-83, k.75.

76 Herceg, »Zavod za umobolne Stenjevec«, 18.

77 Ibid., 27.

78 Niketić, »Lekarski rad«, 88.

79 Simeun Maksimov, »Somatska obolenja duševno bolesnih u Stenjevcu«, u: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur., *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933.: Spomenica povodom pet decenika rada* (Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933), 143, <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.

80 HR-HDA-83, k. 75, Izvješće ravnatelja zemaljskog zavoda za umobolne u Stenjevcu za godinu 1918.- 31. siječnja 1919. dr. Ivo Žirović ravnatelj i glavni liječnik.

81 Buljevac, »Institucionalizacija osoba«, 264.

82 Zora Biber, Sulejman Mašović i Branka Vampovac, *Društvena briga za mentalno retardirane osobe u SR Hrvatskoj* (Zagreb: Savez društava za pomoć mentalno retardiranim osobama u SR Hrvatskoj, 1975), 38.

83 Buljevac, »Institucionalizacija osoba«, 264.

84 Vlatka Dugački i Krešimir Regan, »Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru«, *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku* 13, br. 25 (2019): 38, <https://doi.org/10.33604/sl.13.25.2>.

85 HR-HDA-83, k. 5.

86 HR-HDA-83, k. 38.

bući, vazda leti amo tamo po razdjelu, prkosna, svadljiva, neposlušna, ne spava bez lijekova«. ⁸⁷ Primjerice, 1918. godine u Zavodu za umobolne Stenjevec je od ukupno 1021 pacijenta bilo »19 imbecila«, ⁸⁸ godišnje je prosječno bilo hospitalizirano od 20 do 30 slaboumnih pacijenata (»oligofreni«), od kojih je 1931. godine bilo 63 neoženjenih i 7 oženjenih muškaraca te 1 udana i 40 neudanih žena. ⁸⁹ Službene bolničke statistike iz 1940. godina o broju djece i mladih s intelektualnim teškoćama (»duševno zaostala djeca«), u kojima su dijeljeni na »imbecile, duševno zaostale i debile«, postoje za Čazmu, Čakovec, Dugo Selo, Kostajnicu, Krk, Novu Gradišku, Osijek, Sisak, Slavonski Brod i Vukovar. ⁹⁰

Po završetku Drugog svjetskog rata dolazi do osnivanja novih ustanova za djecu i mlade s invaliditetom. Temeljem Registra 1961. Narodne Republike Hrvatske, osnovani su te su djelovali Zavod za profesionalnu rehabilitaciju fizički invalidne omladine Zagreb Dubrava, Zavod za slijepe, Zavod za odgoj gluhe djece I. i II., Zavod za duševno zaostalu djecu Zagreb, Zavod za gluhe učenike u privredi Rijeka, Zavod za rehabilitaciju slijepih Osijek, Zavod za slijepe sa školom učenika u privredi Zagreb, Specijalni zavod za učenike u privredi Lug, Zavod za odgoj gluhe djece Split, Oporavilište za djecu invalide Kraljevica, Zavod s pomoćnom školom Velika Gorica, Specijalni zavod Zajezda, Dom gluhih Split, Zavod s pomoćnom školom IKA, Zavod za djecu invalide Kraljevica, Zavod za rehabilitaciju djece i omladine s karakterističnim smetnjama Perjavica Zagreb te Zavod za duševno zaostalu djecu i omladinu Stančić. ⁹¹ U navedenim ustanovama nastavljeno je kontinuirano pružanje institucionalne skrbi za djecu i mlade s invaliditetom.

Zaključak

Skrb za djecu i mlade s invaliditetom se između dva svjetska rata u Hrvatskoj proizvodila kroz zavodski, institucionalni smještaj, ponajviše na području grada Zagreba. Sustav skrbi za djecu i mlade s oštećenjima vida, sluha i intelektualnim teškoćama temeljio se na specijalnom odgoju i obrazovanju, dok za djecu i mlade s duševnim smetnjama i intelektualnim teškoćama na dugotrajnom »liječenju«. Djeca i mladi s duševnim i intelektualnim teškoćama najčešće su smješteni zajedno s odraslim osobama s istim invaliditetom. Skrb se osiguravala u bolničkim zavodima i posebnim odgojno-obrazovnim ustanovama. Navedeno ukazuje na medicinski model, bio-psiho-socijalni model i model deficita kao dominantne modele u skrbi za djecu i mlade s invaliditetom, ⁹² koji su smatrani pojedincima s neželjenim obilježjima ili pona-

⁸⁷ HR-HDA-83, k. 47.

⁸⁸ HR-HDA-83, k. 75, Ravnateljstvo kraljevskog zemaljskog zavoda za umobolne Stenjevec broj 312 1919, Godišnje zdravstveno izješće 1918.

⁸⁹ Kuljženko, »Bolnica Stenjevec«, 59.

⁹⁰ HR-HDA-226.1, k.15, Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske. Glavno ravnateljstvo za udružbu i društvenu skrb 1941.–1945.

⁹¹ HR-HDA-1648, knjiga 29.

⁹² Leutar i Buljevac, *Osobe s invaliditetom u društvu*, 35–38.

šanjima koja su trebala biti liječena, a oni samim time isključeni iz društva.⁹³ Većina djece i mladih s invaliditetom bili su seoskog podrijetla, njihove obitelji živjele su u siromaštvu, a u Zavode su smješteni kada je procijenjeno da im obitelji više ne mogu pružiti adekvatnu skrb i s ciljem prevencije novih socijalnih problema (npr. prosjačenje). Navedeno se može povezati s kritičkom teorijom invaliditeta, koja invaliditetu pristupa kao kulturnom, političkom i socijalnom fenomenu radije nego individualnoj, medicinskoj činjenici vezanoj uz sposobnosti pojedinca,⁹⁴ a na to ukazuju i korišteno nazivlje za ovu skupinu osoba te opisani razlozi osiguranja smještaja za njih. Većina je bila na višegodišnjem, trajnom smještaju ili liječenju u Zavodima i skrb su im pružali malobrojno medicinsko osoblje i nastavnici, što se pak može povezati sa socijalnim modelom invaliditeta, prema kojem je invaliditet produkt društva koje je prvenstveno namijenjeno i organizirano za osobe bez invaliditeta.⁹⁵ Život u Zavodima obilježen je prekapacitiranošću korisnika te skromnim uvjetima života, iako je za određen dio korisnika ovakav smještaj značio unaprjeđenje kvalitete života. U sustavu skrbi primjenjivane su detaljne metode procjene i praćenja korisnika, a vođena je i statistika o njima. Skrb se temeljila na tadašnjim suvremenim zdravstvenim i odgojno-obrazovnim principima te je bila orijentirana na liječenje, rehabilitaciju i odgoj i obrazovanje djece i mladih s invaliditetom. Temelji pružanja skrbi bili su invaliditet i nepovoljan socijalni status djece i mladih s invaliditetom, što se može povezati s istraživanjima o invaliditetu, koja naglašavaju da invaliditet nije isključivo medicinsko i funkcionalno stanje, već politički i kulturni identitet, koji je rezultat međudnosa fizičkih, kulturnih i političkih okruženja.⁹⁶ Unatoč neospornoj činjenici da je nekima od korisnika unaprijeđena kvaliteta života, na samom kraju potrebno je naglasiti da je sustav skrbi za djecu i mlade s invaliditetom u Hrvatskoj između dva svjetska rata rezultirao njihovom socijalnom isključenošću iz svakodnevnog života zajednice tijekom njihova dugotrajnog smještaja u zavodima.

93 David Pfeiffer, »The conceptualization of disability,« u: Sharon N. Barnartt i Barbara M. Altman, ur., *Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where We Are and Where We Need to Go (Research in Social Science and Disability, Vol. 2)* (Leeds: Emerald Group Publishing Limited, Leeds, 2001), 29–52, [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80019-1](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80019-1).

94 *Critical Disability Theory* (Stanford Encyclopedia of Philosophy), posjećeno 30. 1. 2025, <https://plato.stanford.edu/entries/disability-critical/>.

95 *Social/Independent Living Model - Disability Theory - LibGuides at University of Illinois at Urbana-Champaign*, posjećeno 30. 1. 2025, <https://guides.library.illinois.edu/c.php?g=549817&p=3774566>.

96 *What is Disability Studies? – UMinDS 2 New*, posjećeno 29. 1. 2025, <https://sites.lsa.umich.edu/uminds/about-uminds/what-is-disability-studies/>.

Izvori i literatura

Arhivski izvori

- HR-DAZG-959 – Državni arhiv u Zagrebu:
 - HR – DAZG- fond 959, Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece.
- HR-HDA-Hrvatski Državni Arhiv:
 - HR-HDA, fond 83 – Zemaljska vlada, Odjel za zdravstvo.
 - HR-HDA, fond 134 – Zdravstveni odsjek za Hrvatsku, Slavoniju i Međimurje.
 - HR-HDA, fond 135 – Inspektorat Ministarstva narodnog zdravlja Kraljevine SHS.
 - HR-HDA, fond 141 – Zagrebačka oblast.
 - HR-HDA, fond 149 – Savska banovina. Odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje.
 - HR-HDA, fond 165 – Banovina Hrvatska, Odjel za narodno zdravlje.
 - HR-HDA, fond 226.1 – Ministarstvo zdravstva i udružbe Nezavisne Države Hrvatske.
 - HR-HDA, fond 1648 – Savjet za socijalnu zaštitu, Registar 1961. Narodne Republike Hrvatske.

Internetski izvori

- *Povijest*. Posjećeno 23. 12. 2024. <https://coovinkobek.hr/o-nama-sv/povijest>.
- *Critical Disability Theory (Stanford Encyclopedia of Philosophy)*. Posjećeno 30. 1. 2025. <https://plato.stanford.edu/entries/disability-critical/>.
- LAMPE, Adalbert - *Hrvatski biografski leksikon*. Posjećeno 27. 12. 2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/lampe-adalbert>.
- *Social/Independent Living Model-Disability Theory-LibGuides at University of Illinois at Urbana-Champaign*. Posjećeno 30. 1. 2025. <https://guides.library.illinois.edu/c.php?g=549817&p=3774566>.
- *What is Disability Studies?* – *UMInDS 2 New*. Posjećeno 29. 1. 2025. <https://sites.lsa.umich.edu/uminds/about-uminds/what-is-disability-studies/>.

Literatura

- Ajduković, Marina i Vanja Branica. »Počeci socijalnog rada u Hrvatskoj između dva svjetska rata.« *Ljetopis socijalnog rada* 13, br. 1 (2006): 29–45. <https://hrcak.srce.hr/7591>.
- Berglas, Bernard. »Terapija radom u našoj bolnici.« U: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur. *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesti 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada*, 102–08. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.
- Biber, Zora, Sulejman Mašović i Branka Vampovac. *Društvena briga za mentalno retardirane osobe u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Savez društava za pomoć mentalno retardiranim osobama u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, 1975.
- Buljevac, Marko. »Institucionalizacija osoba s intelektualnim teškoćama: što nas je naučila povijest?« *Revija za socijalnu politiku* 19, br. 3 (2012): 255–72. <https://doi.org/10.3935/rsp.v19i3.1066>.
- Defilippis, Josip. »Hrvatska u ruralnom prostoru Europe.« *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja* 43, br. 4 170 (2005): 823–36. <https://hrcak.srce.hr/file/53179>.
- Dugački, Vlatka i Krešimir Regan. »Povijest zdravstvene skrbi i razvoja zdravstvenih ustanova na hrvatskom prostoru.« *Studia lexicographica: časopis za leksikografiju i enciklopedistiku* 13, br. 25 (2019): 35–74. <https://doi.org/10.33604/sl.13.25.2>.

- Herceg, Rudolf. »Zavod za umobolne Stenjevec od 1879 do 1933.« U: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur. *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesi 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada*. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.
- Herceg, Rudolf. »Prijava bolesnika u bolnicu“ od 1879 do 1933.« U: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur. *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesi 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada*. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.
- Hofgräff, Darija i Sanda Franković. »Osnutak škole za sestre pomoćnice u Zagrebu 1921.–1922.« *Arhivski vjesnik* 60, br. 1 (2017): 165–84. <https://hrcak.srce.hr/194742>.
- Kulženko, Aleksej. »Bolnica Stenjevec kroz posljednjih pet godina osvjetljena medicinskom statistikom.« U: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur. *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesi 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada*. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.
- Leutar, Zdravka i Marko Buljevac. *Osobe s invaliditetom u društvu*. Zagreb: Biblioteka socijalnog rada, 2020.
- Maksimov, Simeun. »Somatska obolenja duševno bolesnih u Stenjevcu.« U: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur. *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesi 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada*. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.
- Mrnjec, Valentina. »Povijesni pregled obrazovanja medicinskih sestara u Republici Hrvatskoj.« *Sestrinski glasnik* 19, br. 3 (2014): 246–49. <https://doi.org/10.11608/sgnj.2014.19.052>.
- Niketić, Božidar. »Lekarski rad u našoj bolnici.« U: Boško Niketić i Stanislav Župić, ur. *Stenjevec državna bolnica za duševne bolesi 1879. - 1933. : Spomenica povodom pet decenika rada*. Zagreb: Društvo za socijalnu pomoć duševnim bolesnicima u Stenjevcu, 1933. <https://library.foi.hr/dbook/index.php?B=1&item=X00426>.
- Pfeiffer, David. »The conceptualization of disability.« U: Sharon N. Barnartt i Barbara M. Altman. *Exploring Theories and Expanding Methodologies: Where We Are and Where We Need to Go (Research in Social Science and Disability, Vol. 2)*. Leeds: Emerald Group Publishing Limited, 2001. [https://doi.org/10.1016/S1479-3547\(01\)80019-1](https://doi.org/10.1016/S1479-3547(01)80019-1).
- Puljiz, Vlado. »Determinante razvoja socijalne politike.« *Revija za socijalnu politiku* 4, br. 2 (1997): 111–21. <https://doi.org/10.3935/rsp.v4i2.395>.
- Puljiz, Vlado. »Socijalna politika i socijalne djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 1900.-1960. godine.« *Ljetopis socijalnog rada* 13 br. 1 (2006): 7–28. <https://hrcak.srce.hr/7590>.
- Pravilnik o osnivanju, organizaciji i radu Higijenskog zavoda sa školom Narodnog Zdravlja u Zagrebu. U: Adolf Spitzer, ur. *Zbirka zakona i naredaba tičućih se zdravstva i zdravstvene službe dodatka XIV*. Zagreb, 1927.
- Prlenda, Sandra. »Kako istražiti povijest socijalnog rada u Hrvatskoj–povijesni izvori za razdoblje 1900. –1945.« *Ljetopis socijalnog rada* 13 br. 1 (2006): 75–84.
- Šućur, Zoran. »Razvoj socijalne pomoći i socijalne skrbi u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata.« *Revija za socijalnu politiku* 10 br. 1 (2003): 1–22. <https://doi.org/10.3935/rsp.v10i1.137>.
- Zovko, Gojko. *Odgovaj izuzetne djece*. Zagreb: Hrvatska akademija odgojnih znanosti i Katehetski salezijanski centar, 1996.

Marko Buljevac

SISTEM VARSTVA OTROK IN MLADIH Z MOTNJAMI V TELESNEM ALI DUŠEVNEM RAZVOJU NA HRVAŠKEM MED SVETOVNIMA VOJNAMA

POVZETEK

V obdobju med svetovnima vojnama je bila za sistem varstva otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju na Hrvaškem značilna institucionalna namestitvev. Uporabniki so bili nastanjeni v zavodih za otroke in mladostnike z okvarami vida ali sluha, kjer so se tudi usposabljali. Glavni cilj ustanov za otroke in mladostnike s težavami z duševnim zdravjem ali motnjami v duševnem razvoju je bil zagotoviti nastanitev za uporabnike. Tisti, ki so imeli določeno delovno zmožnost, so bili vključeni v delovne dejavnosti. Otroci in mladostniki z motnjami v duševnem razvoju ali težavami z duševnim zdravjem so bili nastanjeni v istih ustanovah kot odrasli s takimi motnjami ali težavami. Večina otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju, ki so bili uporabniki formalnega sistema pomoči, je prihajala s podeželja. Njihove družine so živele v revščini in niso mogle ustrezno poskrbeti za svoje mlade družinske člane s posebnimi potrebami. Ustanove so bile organizirane na področju zdravstva ali posebnih šol za prilagojeno izobraževanje, zato so v večini primerov oskrbo zagotavljali zdravstveni delavci ali učitelji. Omenjeni strokovni delavci, zaposleni v teh ustanovah, so podrobno ocenjevali uporabnike in pripravljali statistične podatke o njih. Večina ustanov je bila v Zagrebu. Čeprav je sistem oskrbe temeljil na tedanjih strokovnih pravilih, je bilo za ustanove značilno preveliko število uporabnikov in premajhno število zaposlenih. Pogoji v ustanovah so bili po današnjih standardih neustrezni. Čeprav se je kakovost življenja nekaterih uporabnikov po vključitvi v ustanovo izboljšala, je tovrstna institucionalna namestitvev povzročala socialno izključenost otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem ali duševnem razvoju.